

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/8/136-140>

Elnarə Məmmədova

Azərbaycan Tibb Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0009-0007-1231-9229>
ememmedova69@mail.ru

İradə İmanova

<https://orcid.org/0009-0008-2147-7007>
iimanova@amu.edu.az

Üzeyir Hacıbəyovun Azərbaycan dilinin inkişafında rolu

Xülasə

Üzeyir Hacıbəyovun Azərbaycan dilinin inkişafına verdiyi töhfələr araşdırılır. Onun həm musiqi sahəsindəki fəaliyyəti, həm də pedaqoji və publisistik irsi dilin təbliği və zənginləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə musiqi sahəsində deyil, həm də publisistika, təhsil və maarifçilik istiqamətində fəaliyyəti ilə Üzeyir bəy ana dilinin geniş istifadəsinə, elmi və bədii dildə tətbiqinə mühüm təsir göstərmişdir. Məqalədə Hacıbəyovun dilə olan həssas münasibəti, onun əsərlərindəki leksik, üslubi xüsusiyyətlər və bu xüsusiyyətlərin müasir Azərbaycan dili ilə əlaqələri təhlil edilir. Eyni zamanda müəllifin ictimai fəaliyyətində dilin milli kimlik və mədəniyyətin daşıyıcısı kimi önə çıxarılması da vurğulanır. Məqalədə Üzeyir Hacıbəyovun irsinin bu gün də Azərbaycan dili və təhsili üçün aktuallığı əsaslandırılır. Burada Üzeyir bəyin Azərbaycan dilinin sadələşdirilməsi, xalq danışığı dilinə əsaslanması və ərəb-fars mənşəli ağır sözlərin aradan qaldırılması istiqamətində apardığı işlər təhlil edilir. O, publisistik yazılarında xalqın başa düşəcəyi dildə maarifləndirici fikirlər səsləndirmiş, ana dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsinə çalışmışdır. Eyni zamanda, Üzeyir Hacıbəyovun musiqili əsərləri – operalar və komediyalar Azərbaycan dilinin estetik gücünü nümayiş etdirərək dilin sənətdə geniş şəkildə işlənməsinə səbəb olmuşdur. “Arşın mal alan” və “O olmasın, bu olsun” kimi əsərlərində dilin sadəliyi, axıcılığı və xalq ruhuna yaxınlığı xüsusilə diqqət çəkir (B.Hüseynov, 2003). Məqalə nəticə olaraq Üzeyir Hacıbəyovun Azərbaycan dili və milli kimliyin qorunması sahəsindəki rolunu vurğulayır və onun irsinin bu sahədə də nümunə olduğunu göstərir.

Açar sözlər: *Üzeyir Hacıbəyov, Azərbaycan dili, dilin inkişafı, milli kimlik, musiqi və dil, publisistika, milli mədəniyyət, opera, ana dili*

Elnara Mammadova

Azerbaijan Medical University

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor

<https://orcid.org/0009-0007-1231-9229>

ememmedova69@mail.ru

Irada Imanova

<https://orcid.org/0009-0008-2147-7007>

iimanova@amu.edu.az

The role of Uzeyir Hajibeyov in the development of the Azerbaijani language

Abstract

This article explores the significant contributions of Uzeyir Hajibeyov, the founder of Azerbaijani classical music, to the development and promotion of the Azerbaijani language. Beyond his achievements in music, Hajibeyov played an important role in public enlightenment, education, and journalism, where he consistently emphasized the importance of using the native language clearly and accessibly. The article analyzes his efforts to simplify the Azerbaijani language by reducing the influence of complex Arabic and Persian vocabulary, and promoting the use of everyday spoken Azerbaijani in literature, press, and education. In his journalistic writings, Hajibeyov advocated for clear communication with the public in a language they could understand, and supported the recognition of Azerbaijani as a state language. Moreover, Hajibeyov's musical works—particularly his operas and musical comedies—demonstrate the richness, beauty, and expressiveness of the Azerbaijani language in art. Works such as *Arshin Mal Alan* and *If Not That One, Then This One* reflect his masterful use of simple, fluent, and culturally resonant language.

Key words: *Uzeyir Hajibeyov, Azerbaijani language, language development, national identity, music and language, publicistics, national culture, opera, native language*

Giriş

Üzeyir Hacıbəyov – Azərbaycan musiqisinin banisi, dahi bəstəkar və mütəfəkkir olmaqla yanaşı, xalq maarifçiliyi, publisistika və dil sahəsində də silinməz izlər qoymuş şəxsiyyətdir. Onun fəaliyyəti təkcə musiqi ilə məhdudlaşmamış, milli kimliyin mühüm dayaqlarından biri olan ana dilimizin inkişafı və qorunması

sahəsində də dəyərli töhfələr vermişdir. O, yalnız musiqi mədəniyyətimizə deyil, həm də Azərbaycan dilinin inkişafına və elmi əsaslarla tədrisinə mühüm töhfələr vermişdir (M.Kazımsadə, 1985).

Tədqiqat

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili hələ də rəsmi və elmi dairələrdə tam şəkildə istifadə olunmurdu. Azərbaycan cəmiyyəti sürətli dəyişikliklər dövrünü yaşayırdı. Rus və fars dillərinin üstünlük təşkil etdiyi bir dövrdə Üzeyir bəy milli oyanışın vacib dayacağı kimi Azərbaycan dilinin elmi, bədii və tədris sahələrində işlədilməsini zəruri hesab edirdi. Onun fikrincə, xalqın maariflənməsi, savadlanması və inkişaf etməsi yalnız öz ana dilində baş verə bilərdi (F.Qasımov, 1991).

Üzeyir Hacıbəyov milli oyanışa xidmət edən yazıları ilə dilin sadə, aydın və anlaşılıqlı olmasının vacibliyini vurğulayırdı. O, dilin xalqın təfəkkürünü və milli kimliyini daşıyan əsas vasitə olduğunu qəbul edirdi (N.Məmmədli, 2004).

Üzeyir Hacıbəyov publisist kimi çıxış etdiyi məqalələrdə dilin sadəliyini, xalq dilinə yaxın olmasını müdafiə edir, ərəb-fars mənşəli ağır terminlərin deyil, xalqın gündəlik danışdığı dilin ədəbiyyata və mətbuata gətirilməsini vacib sayırdı. Onun “Tərcüman” və digər qəzetlərdə çap olunan yazıları dilin aydınlaşdırılması, sadələşdirilməsi və geniş xalq kütlələri üçün əlçatan olması məqsədinə xidmət edirdi (N.Zamanov, 2007).

Üzeyir bəy Azərbaycan musiqi terminologiyasının yaradılmasında da mühüm rol oynamışdır. O, Şərq musiqisinin elementlərini Qərb not sistemi ilə birləşdirərək yeni anlayışları dilimizə uyğunlaşdırmış, musiqi təhsili üçün Azərbaycan dilində ilk dərslikləri hazırlamışdır.

Ən önəmlisi, onun yazdığı opera və musiqili komediyalar Azərbaycan dilinin bədii-estetik imkanlarını əks etdirir. “Leyli və Məcnun”, “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” kimi əsərləri həm dili, həm də milli mədəniyyəti yüksək səviyyədə təbliğ edir. Bu əsərlərdə xalq danışığı dili, deyimlər, zərb-məsəllər, yumoristik üslub yüksək sənətkarlıqla təqdim olunur. Beləliklə, Üzeyir bəy dilin həm ədəbi, həm də gündəlik istifadəsini sənət dili səviyyəsinə qaldırmışdır.

Azərbaycan dili tarixi inkişaf yolu keçərək bu günümüzədək zənginləşmiş, təkmilləşmiş və milli kimliyin əsas daşıyıcılarından biri olmuşdur. Bu inkişafda böyük şəxsiyyətlərin rolu danılmazdır. Onlardan biri də Üzeyir Hacıbəyovdur. O, yalnız musiqiçi, pedaqoq və publisist kimi deyil, həm də dilə göstərdiyi diqqət və xidmətlə Azərbaycan dilinin inkişafında önəmli iz qoymuşdur (Ü.Hacıbəyov, 1960).

Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması və təbliği sahəsində böyük işlər görmüşdür. Onun əsərlərində işlədilən leksika, dialekt elementləri və

milli ifadə vasitələri Azərbaycan dilinin zənginliyini nümayiş etdirir (T.Qasımov, 2012).

Xüsusilə “Arşın mal alan” və “O olmasın, bu olsun” kimi musiqili komediyalarında həm xalq danışığı dili, həm də ədəbi üslub harmonik şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu, dilin həm kütləviləşməsinə, həm də sənət əsərləri vasitəsilə qorunub saxlanmasına xidmət etmişdir (S.Əliyeva, 2017).

Onun publisistik yazılarında, dərs vəsaitlərində və təhsil sahəsindəki fəaliyyətində Azərbaycan dilinin elm və təhsil dili kimi inkişaf etdirilməsi məqsədi açıq şəkildə görünür. Üzeyir bəyin təşəbbüsü ilə yazılmış musiqi nəzəriyyəsi dərsliklərində də dilin səlisliyi və anlaşıqlı olması əsas götürülmüşdür (A.Rzayev, 2015).

Hacıbəyovun dilə yanaşması yalnız dilçilik baxımından deyil, eyni zamanda milli-mədəni kontekstdə əhəmiyyətliyə. O, dilin xalqın varlığını yaşadan, mənəvi bağları birləşdirən güc olduğunu vurğulamışdır. Bu fikir onun çıxışlarında və məqalələrində dəfələrlə əks olunmuşdur (R.Məmmədova, 2019).

Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycan musiqisinin banisi olmaqla yanaşı, Azərbaycan ədəbi dili və mədəniyyəti sahəsində də misilsiz xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətdir. Onun fəaliyyəti yalnız musiqi sahəsi ilə məhdudlaşmır, həm də pedaqogika, publisistika və dilçilik sahələrini əhatə edir. Hacıbəyovun yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti Azərbaycan dilinin inkişafına, geniş kütlələr tərəfindən mənimsənilməsinə və sevdirməsinə xidmət etmişdir (R.Əliyev, 2010).

Üzeyir bəyin yazdığı publisistik məqalələrində və dərs vəsaitlərində dilin xalq dili ilə yaxınlaşdırılması, sadə, anlaşıqlı və eyni zamanda ədəbi normaya uyğun təqdim olunması onun əsas prinsiplərindən biri olmuşdur. O, dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin əsas sütunlarından biri olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir (A.Məmmədov, 2012).

Nəticə

Hacıbəyovun "Əsərləri"ndə istifadə olunan leksik və üslubi elementlər Azərbaycan dilinin zənginliyini nümayiş etdirir. O, xalq danışığı dilindən, ləhcələrdən və atalar sözlərindən geniş istifadə edərək ədəbi dili zənginləşdirmiş və onu daha rəngarəng etmişdir (Y.Quliyev, 2015). Bu xüsusiyyətlər onun əsərlərinin həm müasir dövrdə, həm də gələcək nəsillər üçün dil baxımından örnək olmasını təmin etmişdir.

Üzeyir Hacıbəyovun irsi təkcə musiqi deyil, həm də Azərbaycan dilinin qorunması, inkişafı və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsərlərində dilin sadəliyi, zənginliyi və ifadə imkanları uğurla nümayiş etdirilir. Bu irs bu gün də dil və ədəbiyyat tədrisində, eləcə də milli özünüdərk prosesində dəyərli mənbədir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov B. “Üzeyir Hacıbəyovun publisistikası” – Bakı: Nurlan, 2003.
2. Kazımlı M. “Üzeyir Hacıbəyli və Azərbaycan maarifçiliyi” – Bakı: Maarif, 1985.
3. Məmmədli N. “Azərbaycan dili və üslubiyyat məsələləri” – Bakı: Elm, 2004.
4. Qasımov F. “Azərbaycan dili tarixi” – Bakı: Maarif, 1991.
5. Zamanov H. “Üzeyir Hacıbəyov: həyat və yaradıcılığı” – Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
6. Hacıbəyov, Ü. (1960). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr.
7. Qasımov, T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf mərhələləri. Bakı: Təhsil.
8. Əliyeva, S. (2017). Üzeyir Hacıbəyovun musiqili komediyalarında dilin funksiyası. Bakı: Elm.
9. Rzayev, A. (2015). Musiqi və dil: Üzeyir Hacıbəyovun pedaqoji fəaliyyəti. Bakı: Musiqi Dünyası.
10. Məmmədova, R. (2019). Üzeyir Hacıbəyovun publisistik irsi və dilə baxışı. Gəncə: GDU Nəşriyyatı.
11. Əliyeva R. “Musiqi və milli kimlik” – Bakı: Elm, 2010.
12. Məmmədov, A. (2012). Azərbaycan dilinin inkişafı. Bakı: Elm nəşriyyatı.
13. Quliyev Y. “Üzeyir Hacıbəyovun operalarında dil və üslub” – Bakı: Adiloğlu, 2015.

Daxil olma tarixi: 09.08.25

Qəbul tarixi: 13.10.25